

első fordítóival, Sárosival és Kazinczy Gáborral szemben, valamint a lengyelbarát költők verseinek bemutatásában (Sárosi, Vörösmarty, Bajza, Erdélyi).

Mindent összefoglalva Hopp Lajos új könyve anyagbősége és koncepciója alapján is nyeresége a magyar—lengyel komparatiztikának.

CSAPLÁROS ISTVÁN

VARGHA BALÁZS: JELEK, JELKÉPEK, JELLEMÉK

A tanulmánygyűjtemény játékos ötletként ható címének összefoglaló értéke a kötet végigolvasásakor világosodik meg és teljesedik ki igazán. A szerző többirányú érdeklődését tükröző irodalmi és nyelvészeti tanulmányokat jelez az alcím, de mint kiderül, a teológia, művelődéstörténet, folklór, stilisztika, szemiotika területén való tájékozottság és a nyelvi formák, árnyalatok, művészi és játékos lehetőségek iránti fejlett érzék színezi és gazdagítja e tárgyköröket. Vargha Balázs jellegzetesen filológus alkat, de nem a vakondként egyetlen témába ásó típus; széles körben csapongó érdeklődése, kutató kíváncsisága, nyomozó kedve nemcsak problémákra, hanem rejtett összefüggésekre, izgató talányokra is bukkan. Mint a fülszöveg is írja, „nyomolvasás” volna a találó összefoglaló megnevezés a szerző tanulmányaira. A nyomok azonban néha fölismerhetetlenné mosódnak, a semmibe enyésznek, vagy zsákutcába vezetnek. A megtorpanó nyomkereső ilyenkor legalább azzal próbálkozik, hogy föltevések, kérdések megfogalmazásával ösztönözzön másokat a megoldás keresésére. Adatait és eredményeit, félig föltárt problémáit nem dugdossa féltékenyen a tovább-nyomozásba bekapcsolódó kutatók elől.

Az irodalmi és nyelvészeti témák terjedelmi megoszlása meglehetősen egyenlőtlen; az arányt javítja azonban az előbbiek sok nyelvi, stilisztikai vonatkozása. Történelmi rendbe sorakoztatva, csoportot alkotnak a 16–17. századi protestáns egyházi írókat elemző, a 18. századi világi irodalomról szóló és a szerző eddigi munkásságának központi alakjával, Csokonaival foglalkozó tanulmányok.

A vizsolyi biblia új, hasonmás kiadása volt a róla közölt terjedelmes, sokoldalú elemzés szülő alkalmá. Az eredetinek kinyomatását tartja Vargha Balázs a 16. század legnagyobb magyarországi technikai teljesítményének. De hatását tekintve is páratlan a jelentősége: nemcsak művelődésünk és irodalmunk történetében, hanem nyelvünk fejlődésében, egységessé alakításában is.

E tanulmányban párosul a szerző teológiai tudása és filológus képzettsége; e kettős adottság teszi lehetővé, hogy elmélyedjen a korá-

nak szóló szöveg szellemében, s ugyanakkor mai szemmel, kívülről, kritikával is szemlélje. Kiemeli Károlyi racionalizmusát, javító szándékát az értelmezésben, de a félreértések és a nyomda okozta hibák szinte napjainkig tennivalót adnak gyomláló elméknek, a hitelesség, pontosság érdekében fáradó szöveggondozóknak. Kitér a tanulmány arra a megrovásra is, hogy Károlyinak aggályos hűségre törekvő fordítása sokszor idegenszerű, szószaporító, és egyik forrása nyelvünk latinizmusainak. Vargha Balázs azonban úgy véli, a vizsolyi bibliafordítást nyelvújítási kísérletnek is tekinthetjük; ma szokatlanul ható mondatfűzése, nyelvi furcsaságai korának népnyelvében és folklórájában is gyökerezhetnek. Végeredményben pedig nem annyi benne az idegenszerűség, hogy nyelvünknek kárára vagy épp veszedelmére lett volna; sőt stilisztikai értéket teremtett: szövegének századokon át tartó tekintélye nemcsak a stílus egy rétegét alapozta meg, fordulatai, szólásformái által a köznyelvet is gazdagította.

Hasonló jelentőségük van Szenczi Molnár Albert zoltárfordításainak. Vargha Balázs áttekinti a bibliai énekek különböző eredetét, a kereszténység egyházi kultuszában való szerepüket, az átköltések divatját és hatásukat a középkor himnuszköltészetére. A verses fordítások megzenésítése, a közös éneklés a protestáns szertartásrend fontos elemévé lett, annak ellenére, hogy az idegen mintákról átültetett szövegeket és amazok prozódijára szerzett dallamokat nem sikerült igazi összhangba olvasztani. A zoltárok hatása és összetartó ereje mégis igen jelentős; bizonyítja ezt a 16. századtól fölvirágzó zoltárköltészetünk sajátosan magyar, „átpolitizált” műfaja: a magyar népnek a zsidókéhoz hasonló hányattatását, némettől–töröktől sanyargatott keserves sorsát panaszló, segélykérő fohász.

Nyelvünk vonzását és hathatóságát bizonyítja II. Rákóczi Ferenc írói életrajzának eddig kevésbé föltárt fejezetet is: levélírói tevékenységének elemzése. Vargha Balázs tisztázza Rákóczi magyar tudásának vitatott voltát. Javarást szabadságharcának kilenc éve alatt született politikai és hadi levelezését azonban főként stílus szempontjából elemzi: hogyan tükröződik szóképeiben, hasonlataiban, csataleírásaiban és főembereivel való vitázó-érvelő, rendreutasító vagy megnyerő szándékú leveleiben a fejedelem emberi egyénisége, gondolkodásmódja, a kor viszonyaira, szociális és történelmi feszültségeire reagáló felelősségérzete: a nemzeti és az egyéni jellem (a címben szereplő *jellemképek* megjelölés illusztrációjaként).

A 18. századi írói arcképekben is kiemelkednek a nyelvi vonatkozások. A szerzetesi pálya külföldi állomáshelyein tevékenykedő Faludi Ferenc, mint jegyzetei mutatják, módszeres anyanyelvi edzést tart; fordításainak egyik célja is az, hogy ki ne kopjon élő nyelvünkől, melynek folytonos változása tudatosodik benne. (Utána Kazinczy hangsúlyozza majd: „Egyedül a kiholt nép nyelve nem változik többé”,

bár ennek is cáfolata a latin.) De Faludi stílusban is képes az alkalmazkodó fordulatosságra, kísérletező megújulásra. Az úri olvasókhöz szóló könyvei korának udvari szellemiségét, a választékosságot tükrözik, de emellett megszólal — főként népdalokra formázó verseiben — néha póriasan nyers hangon, a zamatos-játékos élőbeszéd. Így lesz Faludi termékenyítő hatása a népiesség kibontakoztatója.

Verseghy Ferenc a jozefinista korszak szabadabb, természetesebb levegőjében a világias, életközeli költészet, a könnyed, dallamos vers vonzásába kerül, s ezzel — akárcsak Faludi — Csokonai útját készíti elő. Révai Miklóssal való harcra pedig, a történetiséggel szemben az élő nyelvhasználat elsőbbségéért, szintén az irodalom megújulását szolgálta.

Sajátos helyet foglal el mellettük Kazinczy, akinek pályája áthidalja a 18—19. századot, s a nyelvújítás győztes vezéréként voltaképp ő a kiegyenlítő a két tábor közt. Esztétikájának alapelve az egyöntetűség, de életművében épp a tarkaságot értékelhetjük — állapítja meg Vargha Balázs. Két fő munkáját, a Pályám emlékezetét és a Fogságom naplóját azonban mintha lebecsülné, holott ő is rámutat a „fordítás vagy eredeti” megtevesztő dilemmájára, s véleménye szerint Kazinczy akkor igazán remekíró, mikor nem is irodalmi szándékkal, a közlésre vagy az utókorra gondolva ír, hanem önmagának vagy levelezőtársának veti papírra a szavakat. Kazinczyt azonban irodalmunk európaiságáért buzgó programja és széplélek volta másolásra és folytonos csiszolgatásra készítette. Ezért is fordult szembe Csokonaival, akinek életes lírája zavarta érzékenységét, s természetességét durvaságnak tartotta. De viszonyuk alakulásában szerepet játszhatott a megkésett-ség érzéséből fakadó féltékenység is: az ő pályáját megroppantotta a hosszú fogság, s elébe kerülhet egy fiatal, nagy tehetség (mert ezt kétségkívül meglátta Csokonaiban); hagyatékának kiadása körül ezért is furcsa, sőt kétes Kazinczy szerepe. És egy másik féltékenység is, egy fiatal szépasszony körüli vetélkedés (Batsányi volt a harmadik érdekelt), amelynek történetét Vargha Balázs külön fejezetben bogozza ki. És itt kerül ismét szóba a jellemkérdés.

Így érkezünk el Csokonaihoz; a vele foglalkozó anyag csaknem negyede a kötetnek. Az ide tartozó tanulmányok közt van verselemzés, a Karnyóné keletkezésének és előadásának taglalása, a belőle kibontakozó kor- és társadalomrajznak sokoldalú bemutatásával; A hádi oskoláról c. költemény tárgyi háttérének és szerkezetének föltárása, az említett szerelmi vetélkedés regénybe illő története, a Lilla-dalok kassai kiadásának talányos ügye s a „csapot-papot” felejtő Csokonairól szóló adoma irodalmi kihatása Adyig, aki így azonosul — jelképesen is — csodált elődjével.

Életrajzi vonatkozású, de Berzsenyi egyéniségfejlődésére és költészetének jellegére meghatározón kihat az a homályos szerelmi és

családi bonyodalom, amely előzménye lehetett gyors megházasításának és meghasonlásának, amely pszichiáteri elemzésre is érdemes volna. Vargha Balázs régi egyházi iratok, prédikációszövegek és levelek nyomán kibányászott adatokkal és érdekes következtetésekkel próbál fényt deríteni az esetre, bár csak föltevésekre jut. (Megjegyezzük, hogy a történetek színhelye, a Vas megyei Kissomlyó és a költő szülőhelye, Egyházashetye, szomszéd községek, de evangélikus temploma és lelkésze csak az előbbinek volt.)

Az Arany-levelezés kritikai kiadásának ismertetését, gazdagságának és fatális hiányainak számbavételét summázza a kegyetlen-igaz megállapítás: „Arany János hagyatékát agyonörizték”. Voinovich Géza szerepében Vargha Balázs ismét a jellemkérdést érinti: a becsvagyón céltudatos irodalmár benősül Arany családjába, hogy kizárólagos birtokosa és gazdája legyen majd a hagyaték szellemi kincsesházának, s e kisajátító, féltékeny önzés okozta Arany kéziratainak és levelezésének háborús pusztulását.

Egy Kosztolányi-költemény, a *Szeptemberi áhitat* élményi és értelmi háttérének föltárása irodalomtörténeti szenzációként hatott. A feleség írta életrajzból tudtunk ugyan a költőnek élete utolsó évében, haláltudat és életvágy szorításában föllobbanó egzaltált szerelméről, de megszólal a másik két fél is: a szenvedélyt kigyújtó asszony emlékezése és Kosztolányinak hozzá írt levelei egészítik ki hitelesen a feleség közlését. A dokumentumok bővebb kommentár nélkül is teljes képet adnak, bár hiányoljuk az asszony leveleinek mellőzését; azt a megokolást kapjuk, hogy Kosztolányi már nem olvashatta őket, Stockholmból felbontatlanul kerültek vissza. De ezek mégis az ő üzeneteinek, vallo-másainak visszhangjai, az asszony magatartását, érzéseit tükrözik, s megvilágíthatják a kapcsolat kölcsönös őszinteségét, érzelmi mélységét. Elhallgatásuk tehát, akár túlzott tapintatból is, a filológiai teljességet és hitelt sértő hiány.

A szorosán vett nyelvészeti tanulmányok egyike Arany szórendi fejtegetéseivel foglalkozik (szellemes címe: Szórendi Arany-szabályok), A magyar nemzeti versidomról írt értekezés alapján. Hasznos kiegészítés és figyelemfelhívás ez, mert általában Aranynak a szórendet tárgyaló ismertebb cikkeire szoktak hivatkozni. (A próza és a vers ritmikái-szórendi különbségével kapcsolatban Vargha Balázs „a régi mondás”-ra hivatkozik, mely szerint „a versírás bilincsből táncolás”. Alighanem Kosztolányinak a fordításról mondott aforizmájára emlékszik: „Műfordítani annyi, mint gúzsba kötöten táncolni”. Á-bécé 186).

Úgy vélem, hasznos vitát keltett a szerző két bírálata A magyar nyelv történeti-etimológiai szótáráról. Pontosabban: ennek szótörténeti részéről, a 16–19. századi első előfordulások adatközlésében mutatkozó feltűnő hiányosságokról, megtevesztően kései időpontok-

ról. E hiba forrását Vargha Balázs abban látja, hogy nem végeztek külön anyaggyűjtést a fenti időszakra vonatkozólag, csak a meglévő szótári adatokat használták föl. Farkas Vilmos válasza hangsúlyozva magyarázza, hogy kényszerűségből is e megoldáshoz kellett folyamodniok, de nem is volt sem szándékuk, sem lehetőségük egy korszerű nyelvtörténeti szótárt is adni, mintegy kiegészítő mellékletként. Vargha Balázs számonkérése azonban megokolt annyiban, hogy a szótár előszava nem tünteti föl határozottan és világosan a forrás-használat kényszerű korlátait, sőt a szótár számára végzett „többrendbeli gyűjtés” említésével azt a látszatot keltik, hogy valóban hiteles, új adatokban gazdag képet kapunk szavaink történetéről. Az igazság valahol középen van tehát, s a tanulság: szükség van egy új, teljes, megbízható nyelvtörténeti szótárra, mint amilyen a monumentális Erdélyi magyar szótörténeti tár.

A változatos anyagú kötet néhány témáját vázoltuk föl; nemcsak a szerző sokirányú érdeklődését és tájékozottságát mutatják a tanulmányok, hanem azt a széles körű, összetett látásmódot is, amit a filológus szóval jelöltünk: irodalom, történelem, nyelv és stílus kérdéseinek — s szükség esetén még más ismeretek és szempontok — egységbe kapcsolását a kutatásban. Vargha Balázs mindig a szövegből indul ki, azt elemzi és értelmezi problémaérzékeny kérdésföltevésekkel, s nyomozó ösztöne és asszociáló képessége viszi közelebb vagy juttatja el a megoldáshoz. Termékenyítő hatása pedig az, hogy újabb feladatokat látat meg, további kutatásra ösztönöz. (Magvető, Elvek és utak sorozat, 1984).

KOVALOVSZKY MIKLÓS

FÁBIÁN PÁL: NYELVMŰVELÉSÜNK ÉVSZÁZADAI

Korunkban láthatólag eléggé megnyugtató arányban oszlik meg az értelmes olvasók kulturális érdeklődése. Szívesen fordul egyrészt a nemzet, sőt más népek múltjának eddig mostohán kezelt szakaszai, izgalmas alakjai vagy mozzanatai felé. Legfőként mégis a mai létkérdések s a jövőt biztosító politikai, műszaki-gazdasági és művelődési teendők kötik le a figyelmet. Sőt a múlt tanulságait is nem utolsósorban a jelen s a jövő dolgaiban való biztosabb tájékozódás megalapozására keressük. Hogyan is ne éreznénk át — sok egyéb mellett — anyanyelvünk korszerű ápolásának és fejlesztésének „össznépi” súlyát s ebben a múlt—jelen—jövő összefüggésének helyes ismeretén alapuló felelősségünket?! Tudnunk kell tehát, mit s hogyan tettek eleink „a magyar nép viharos századai”-ban avégre, hogy eddig is, ezután is nyelvében éljen, ne nyelvével haljon a nemzet. Hisz őseink céltudatos fáradozásai nélkül ma aligha tudnánk helytállni a népek létért való